

V nachaloto na shejsette godini naj-napred zapochnaha da napuskat Saraevo horata na izkustvoto, na koeto nikoj ne pridade osobeno znachenie. Sred pyrvite bjaha hudozhnicite, a sled tova – poetite. Obshtestvenostta tylkuvashе tova s tjahnoto bolezneno zhelanie za uspeh – gradyt bil stanal prekaleno tesen za golemite im ambicii. Na nikogo ne idvashe na um, che poetite i hudozhnicite pritezhavat naj-finite struni, koito zapochvat da vibrirat pri naj-slabo pochuvstvanata ugnetenost ili ogranichavane na svobodata. Za da mogat njakak si da ocelejat, mnogo ot onezi, koito ostavaha, potyrsiha spasenie, potapjajki se v zashtitata na alkohola. Po nepisani pravila, pijanicite i gylybite sa zashtiteni v tozi grad. Grehota e da se ubivat. Ostanalite se syglasiha da pravjat lojalno izkustvo i da sluzhat na vlastite, za koeto bjaha bogato vyznagradeni. Onezi, koito ne napusnaha dobrovolno grada zaradi njakoja nepravda, kojato im beshe nanesena, bjaha prinudeni da storjat tova po-kysno, kogato Saraevo nedvusmisleno im pokaza, che ne sa zhelani v nego. Edin ot naj-tvyrdoglavite poeti policijata podbra posred bjat den na Glavnata ulica i kato lice bez udostoverenie za samolichnost go prebi v policejskija uchastyk, uz h obyrvajki go s njakakyv prestypnik; sled tova i toj si sybra bagazha i si zamina. Daroviti i sposobni, tezi hora na izkustvoto zapochnaha da postigat uspehi v stolicata, no Saraevo sjakash ne zabeljazvashe tova, nito pyk go otbeljazvashe v sredstvata si za informacija.

Prez tezi godini, kato gybi sled dyzhd, zapochnaha da niknat novopostroeni dzhamii (a nito edna pravoslavna cyrkva), otkriti bjaha bezbroj ashchijnici – narodni kuhni –izkljuchitelno s orientalski jastija, koito iznenadvashto dobre vyrvjaha s amerikanskata koka-kola. Kurbanyt – zhertvenijat oven, kojto mjusjulmanite koljat za Kurban-bajram, stana zapazena marka

na vsichki oficialni i chastni banketi; s nego gradyt posreshtashe chuzhdestranni gosti, a preobladavashe dori i v restoranti ot podchertano evropejski tip. Isljamskijat duh napadashe ne samo dushite, no i telata na zhitelite na tozi grad.

Po tova vreme edva li njakoj zabeljazvashe, che izkustvoto se isljamizira. Saraevskoto izobrazitelno izkustvo beshe navodneno ot mjusjulmanski beli nadgrobni kamyni, obrazi na imami, dervishi, atove i kvaziarabska kaligrafija s lek privkus na psevdomavyrski stil, v kojto beshe postroena i Viehnicata (sgradata na syveta) – vechnija simvol na tozi grad vyrhu vsichki poshtenski kartichki. Tova avstroungarsko zdanie, koeto trjabvalo da stane glaven beleg na stroitelnoto izkustvo, nalozheno na Bosna, arhitekturno chudovishte, chijto proektant, spored mestnata legenda, izvyrshil samoubijstvo, zashtoto bil neudovletvoren ot svetlinata, kojato trjabvalo da ogrjava otvytre negovoto delo, vlizajki prez styklenija secesionistichen pokriv. Svoenravnoto, naj-chesto oblachno, saraevsko nebe, izglezhda, otkazalo da sluzhi za osvetlenie na тази pompozna avstroungarska Alhambra (mavritanski dvorec v Grenada), s mnozhestvo koloni, kolonki, bifori, trifori, mozajki i vitrazhi v stil art-deko. Sled Vtorata svetovna vojna tova zdanie beshe prevyrnato v centralna biblioteka. Prez poslednata vojna syrbite sa obvineni, che s artilerijski snarjadi ucelili Viehnicata, chijato vytreshnost izgorjala napyлно, vypreki che vyrhu sgradata ne syshtestvuva nito edin znak ot obstrel sys snarjadi. Tja prosto e zapalena otvytre, sled kato predvaritelno ot neja sa bili izneseni vsichki neshta i knigi, osven otdela po slavistika i srybski vestnici i spisanija, koito izcheznali sred plamycite. V tova akustichno pepelishte, edna godina predi kraja na vojната, se systojal koncert na onova, koeto bilo ostanalo ot Saraevskata filharmonija, dirizhirana ot Zubin Metha pred malobrojna otbrana publika ot religiozni i dyrzhavni glavi i voenni

komendanti – ulemi i tevabii, koito tyrpelivo izslushali Mocart i Betoven sled ikindija (treta, predvecherna molitva) v Begovata dzhamija. Tova e oshte edin neuspeshen opit Saraevo da byde predstaveno kato nova Gernika.

Sled izobrazitelnoto izkustvo, i v literaturata se promykna osobenijat, taka narechen “bosnenski duh”. Pojaviha se mnozhestvo stihotvorenija, razkazi, romani i dramy, chiito temi sa edinstveno ot tursko vreme; ozhivja otnovo stila na starite arabski poeti; pojaviha se romanizirani biografii na legendarni agi i bejove, pashi i hodzhi, dervishi i fanatici...

Tytenyt ot proslavenija saraevski rok, syznatelno podkrepjan ot naj-visshata dyrzhavna vlast, zaglushi nezhnite evropejski noti. Ugazhdajki na naj-primitivnija mantalitet, тази музика, комбинация от американски поп и босненски фолклор, с агресивни си убийствени ритми на синкопирани любовни копнежи, размножена в милиони плочи и касети, стана запазена марка за изкуството на този град.

Sled poetite i hudozhnicite, grada zapochnaha da napuskat vse poveche i poveche beletristi, arhitekti, na koito beshe omryznalo da strojat betonni chardaci s verandi, profesori ot universiteta i lekari, i nakraja dori i filosofi, izgubili prochutoto si filosofsko spokojstvie.

Stotici ot tjah se izseliha tiho i bez mnogo prikazki: syrbite otidoha v Belgrad, hyrvatite – v Zagreb, evreite – v Izrael, a mnogo se prysnaha po sveta, bez da podozirat, che sa pedshestvenici na goljamo preselenie. Vyrhu tjah, vsyshtnost, saraevskata vlast orientalski lukavo izprobva kato vyrhu morski svincheta okonchatelnoto prochistvane na grada ot nevernicite, a v tova predpriyatie syvestno j pomagaha i samite syrbi vyv vlastta, tochno kakto praveli za elita na osmanskata vojska enicharite – poturcheni predstaviteli na pravoslavната vjara. Za tova koi sa te i kak sa se pojavili svidetelstva v svoite hroniki ot

minalija vek Fra Gryga Martich, dylgogodishen saraevski katolicheski enorijski sveshtenik:

“A tozi ‘hodzhak’ – enicharite, beshe edna cheta, sybrana po zamisyly na edin vissh turski syvetnik vse ot porobeni malki momcheta ot vsichki veri i narodi, taka che te, zabravili za bashta i majka, ne znaeha za nishto drugo, osven za svojata voenna rabota i sultanskite zapovedi. Bjaha vyzpitavani strogo pod nabljudenieto na edin visokopostaven dervish, kojto se kazvashe Hadzhi Bektash. Tezi hora bjaha dali obet da ne se zhenjat, za da mogat vinagi, pri znak ot sultana, da trygnat nakydeto trjabva s vojskata i da vojuvat za vjarata. Syglasno turskite shvashtanija, celijat svjat se deli na dve chasti: darul-dzhihat i darul-harb; ednoto sa pobornicite na vjarata Mohamedova, a drugoto sa onezi, koito trjabva da bydat biti, a tova sa vsichki narodi, koito ne vjarvat v svetecca Mohamed. Glavnijat komandir na enicharite se narichashe ‘kyrkbin kolaga’, kojto e aga nad chetirijset hiljadi. Ot tozi vid vojnici sa registrirani tuk-tam iz cjalata imperija, v Evropa i Azija, pomalki družhini, neshto kato filiali na glavnija carigradski hodzhak. Taka i v Bosna bjaha registrirani njakolko stotin ili hiljadi boshnaci, koito otivaha s ostanalite enichari na vojna.”

I novata saraevska vlast sled kraja na Vtorata svetovna vojna, pochti polovin vek, otglezhdashe i vyzpitavashe svoite enichari, chijato naj-sveshtena dlyzhnost beshe zorko da bdjat syrbite nikoga da ne uznajat i razberat koi sa i kakvo sa bili njakoga i da ne se probudjat ot dylgogodishnija unes. Izlezli ot otechestvenata vojna (kojata po-kysno beshe narechena revoljucija) kato mladi pobediteli, pochti momcheta, v povecheto sluchai rodni po sela i palanki, te stanaha neprikosnoveni gospodari na zhivota i smyrтта, vypreki i ne syvsem dorasli za otgovornostta na vlastta. Tehnite uchiteli-ideolozi – nezavyrshili studenti otpredi vojnata, malobrojni

salonni levichari i profesionalni agenti na Kominterna – im dadoha vyzmozhnost na byrza ryka da zavyrshat vecherni uchilishta, za kratko vreme, po byrzata procedura – gimnazija, i, pred uplashenite do smyrť profesori, da vzevat vsichki izpiti za visshe obrazovanie; mnogo ot tjah dori zashtitiha doktorati, predimno po obshtestveni nauki, na temi ot sobstvenata im ideologija i novata istorija, kydeto prevyzhohzdaha nauchnite rykovoditeli. Na onezi, koito vypreki vsichki oblekchenija i privilegii ne uspjavaha da zavyrshat uchilishte, uchastieto vyv vojната beshe priznato ot zakona za visshe obrazovanie. Taka beshe syzdaden tipyt na novija chovek, ideologicheskija enichar – svoeobrazen nedouchen pomijar – nito negramoten seljak, nito obrazovan grazhdanin, na kogoto e iztrita istoricheskata pamet, a vjarata v uzh bezklasovoto obshtestvo napylna e zamenila hristijanskata religija na pradedita. Strojni i nastyrveni, sys skulesti lica i ochi, koito iskrjat, novite enichari tvyrde byrzo se razpluha i natezhaha, razglezeni ot udobstvata i privilegiovannoto polozhenie na ideologicheski slugi. Obichajnite im kostjumi, po koito se razpoznavaha, proizlizaha ot edni i syshti shivashki atelieta i diplomaticheski magazini, v koito obiknovenite grazhdani njamaha dostyp: sivi kostjumi kato bronja, malko po-svetli shliferi ot policejski tip, znachki i otlichitelni znaci na reverite, beli rizi, chiito jaki i cherveni vratovryzki stjagaha naletite im vratove. Pochti ne izlizaha sami iz grada; vinagi zaobikoleni ot vyoryzheni telohraniteli, shofjori, svita pridruzhiteli i podmazvachi, dyrzhavni poeti i dvorcovi shutove-smeshnici, v svoite lichnosti syedinjavaha bejskata nadmennost s komunisticheskoto licemerie i pravovernost. Ako pieha, praveha go tajno vyv vilite-klubove ot zatvoren tip, dalech ot ochite na grazhdanstvoto, a ako njakoj ot tjah pozhelaeshe njakoj hubava zhena, zatvarjashe myzha j po edno ili drugo izmisleno obvinenie i obuslavjashe puskaneto mu na

svoboda s nejnoto 'pristavane'... Kakto njakogashnite, taka i tezi, novite enichari, se sramuvaha ot proizhoda si, iztykvajki predi vsichko siromashijata, ot kojato proizhozhdat, a ne prinadlezhnostta si kym pravoslavnata tradicija. Za svoi naj-vyrli vragove schitaha rodnite si bratja, koito ne se bjaha otrekli ot proizhoda i prinadlezhnostta si kym svoja narod. Bosnenskite tymnici godini nared bjaha prepylneni s onezi, koito po svatbi i selski krychmi se osmeljavaha da zapejat njakoja stara hajdushka pesen za hrabrostta i slavata na svoja rod. V zatvora se otivashe za razkazan vic, njakoe nevnimatelno izkazvane ili pritezhavane na neudobni za vlastite knigi; nakratko, zaradi onova, koeto saraevskijat rezhim narichashe syrbizacija. Sveshtenici lezhaha za nedelni propovedi, profesori – za njakoja lekcija ili uchebnyk, a pisateli – zaradi njakoi svoi rykopisi. Nad podzemijata na tezi zandani se izgrazhdashe prividno shtastliv grad – naj-dobrija svjat ot vsichki vyzmozhni, kojto ot vseobshtata lyzha shte se samounishtozi, bez negovite vladeteli da zabelezhat tova, i shte se srine, vypreki lyskavata fasada, kato postrojka, izdignata vyrhu podkopani osnovi. Sys smyrтта na diktatora, na kojto pokorno i predano sluzheha, s padaneto na komunisticheskata imperija i sys starija konflikt mezhdu verite i narodite, kojto prekaleno dylgo beshe tljal, za da eksplodira njakoj den i da napravi smeshna idejata za bratstvo i edinstvo, novite enichari tragichno nadzhivjaha svoeto delo, koeto izdyhna v rycete im. Ostavajki dokraj verni na omrazata kym vsichko na koeto sa prinadlezhali po rozhdenie, syvsem razbiraemo, prieha da sluzhat na novite isljamski gospodari, objavjavajki svoite dovcherashni sysedi, rodnini, synarodnici i bratja po proizhod i religija za agresori sreshtu grada, kojto te trjavgashe da napusnat i da otidat v planinite ili v novi kvartali. Korenjacite-sarajlii taka, pred neosvedomenija svjat, stanaha agresori sreshtu svoja sobstven grad, tochno kakto frankovite

falangisti prez Grazhdanskata vojna objavjavaha svoite zemljaci, syshto ispanci, za agresori sreshtu Madrid, makar che te se bjaha rodili v tozi grad. Dylgododishното iztrivane na istoricheskata pamet naj-posle dade skypocenni plodove: okaza se, che prosvetenijat svjat prez cjaloto tova vreme ne e znael, che v Saraevo izobshto zhivejat syrbi! Novite enichari naistina dobre i radikalno bjaha svyrshili svojata rabota: prez poslednija polovin vek svetyt svikna da poznavava tozi grad samo po snimkite na dzhamii i bezisteni, a ot syrbite da go pomni samo po sydbonosnija izstrel sreshtu avstroungarskija erchercog.

Kogato Saraevo skoro stane pyrvijat v Evropa isljamski grad-dyrzhava, novite ajatolasi shte se otyrvat ot svoite verni enichari, tochno kakto prez 1829 g. se otyrval i sultan Mahmud II, zakrivajki enicharskija hodzhak, kogato tjahnata pravovernost zapochnala da prechi na reformite mu.

Zatova, polezno e da se opishe tehniyat vynshen vid i navicite im: obozhavaha da prisystvat na poeticheski i muzikalni meroprijatija – recitali – koito proslavjaha tehните izmisleni podvizi, godishnini ot bitki (koito, inache, bjaha izgubili), vazhni dati i vyzpominanija za vozhdovete. Sedjaha taka – zatlysteli i natezhali, na pyrvite redove na dobre ohranjavanite zali, dokato na scenata se izrezhdaha slavni aktjori, muzikanti, orkestri, horove i estradni konferansieta, bogato vyznagrazhdavani za uchastie v programata.

Poveche ot vsichko obichaha: da hodjat na lov, cennite oryzhija i rasovite lovdzhijski kucheta, a ot nakitite – tezhkite zlatni prysteni s cherni kamyni, na koito ima inkrustacija, syshto ot zlato. Genetichno gladni, naj-chesto umiraha ot posledicite na prekaleno obilnata hrana i syrdechne bolesti, za koeto bivashe objavjavan nacionalen traur, a v oficialnite nekrolozi togava pisheshe, che bili ‘izgoreli’ pri izpylnenie na dylga si i che tjahnoto delo shte zhivee vechno.

I zhi vja.